

Grzegorz Trafalski
Archiwum Państwowe w Łodzi
ORCID: 0000-0002-1140-7522

Herb Królestwa Polskiego z 1831 roku

Streszczenie: „Na ukoronowanej tarczy francuskiej nowożytniej dwudzielnej w słup w polu prawym Orzeł Biały, w polu lewym Pogoń”. W ten lub zbliżony sposób większość wykształconych Polaków opisałyby herb Polski z czasów powstania listopadowego. Obszerniejszych informacji na temat tego znaku nie przekazuje również literatura przedmiotu. W większości prac dotyczących powstania listopadowego nacisk położono głównie na działaniach zbrojnych, na plan dalszy odsuwając kwestie symboli narodowych. Heraldycy zaś, skupiając się raczej na czasach wolnej Polski, nie interesowali się w sposób wystarczający sprawami związanymi z heraldyką niesuwerennych twórców będących jedynie namiastką polskiej państwowości. Poważniejsze studia na ten temat prowadzili jedynie Stefan K. Kuczyński i Władysław Terlecki. Tego drugiego interesowały głównie monety bite w trakcie powstania w mennicy warszawskiej. Na ich awersie znajdował się jednakże herb państwowy.

Niezadowolający jest, niestety, również stan zachowania materiałów źródłowych. Wiele archiwaliów zostało bezpowrotnie zniszczonych w trakcie drugiej wojny światowej. Na szczęście dysponujemy dość bogatym materiałem ikonograficznym w postaci monet, banknotów i pieczęci. Dzięki pracy przy projekcie „Orzeł Biały. Materiały do dziejów herbu państwa polskiego (1815–2015)” miałem okazję bliżej przyjrzeć się zachowanemu materiałowi i ustalić kilka istotnych faktów dla historii orła wykorzystywanego w powstaniu listopadowym.

Po nocy listopadowej herb Królestwa Polskiego wyobrażający orła białego na płaszczu heraldycznym, położonym na dwugłowym orle carskim, stracił rację bytu ze względu na zmianę realiów politycznych. Wobec tego już w grudniu 1830 r. władze powstańcze zaczęły umieszczać w przestrzeni symbolicznej zarezerwowanej dla herbu państwowego (budynki, wyobrażenia napieczątne) orła białego w koronie. Znak ten nie został jednak wprowadzony na stemple monetarne, na których nadal widniał stary herb i portret Aleksandra I otoczony legendą wskazującą na pana menniczego — cara Rosji i króla polskiego Mikołaja I. Wobec faktu zdetronizowania, 25 stycznia 1831 r., Mikołaja I jako króla polskiego należało dostosować przestrzeń symboliczną do nowych realiów, dlatego kwestia herbu państwowego stała się aktualna. Zadanie projektu nowych stempli monetarnych, a co za tym idzie herbu państwa, sejm (najwyższa władza w zbuntowanej Polsce) powierzył Rządowi Narodowemu. W artykule dokładnie omówiono kolejne etapy tworzenia znaku, które doprowadziły do wydania 19 lutego 1831 r. postanowień w sprawie zmiany wzoru pieczęci i stempli monetarnych.

Po upadku powstania władze rosyjskie nakazały zaprzestać używania tego znaku. Jako herb ostatniej wolnej Polski zdobył on olbrzymią popularność zarówno w kręgach emigracyjnych, jak i w kolejnych zrywach niepodległościowych. Po odzyskaniu niepodległości inspiracji w tworzeniu nowego herbu poszukiwano w czasach wolnej Polski. Materiał źródłowy przynosiło więc panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego i właśnie powstanie listopadowe.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, powstanie listopadowe, herb, Orzeł Biały, Pogoń, Rząd Narodowy.

„Na ukoronowanej tarczy francuskiej nowożytnej dwudzielnej w słup; w polu prawym Orzeł Biały, w polu lewym Pogoń”. W ten lub zbliżony sposób większość wykształconych Polaków opisałyby herb Polski z czasów powstania listopadowego.

Obszerniejszych informacji na temat tego znaku nie przekazuje również literatura przedmiotu. W większości prac dotyczących powstania listopadowego nacisk położono głównie na działania zbrojne, na plan dalszy odsuwając kwestie symboli narodowych. Heraldycy zaś, skupiając się raczej na czasach wolnej Polski, nie interesowali się w sposób wystarczający sprawami związanymi z heraldyką niesuwerennych tworów będących jedynie namiastką polskiej państwowości. Poważniejsze studia na ten temat prowadzili jedynie Stefan K. Kuczyński i Władysław Terlecki. Tego drugiego interesowały głównie monety bite w trakcie powstania w mennicy warszawskiej. Na ich awersie znajdował się jednak herb państwowy.

Z pewnością sprawy nie ułatwiały również stan zachowania archiwaliów z epoki, które w znaczący sposób ucierpiały w trakcie pustoszących Warszawę działań zbrojnych. Nieco lepiej rzecz ma się ze świadectwami ikonograficznymi. Do naszych czasów dotrwały monety i banknoty, pieczęcie oraz chorągiew, która zgodnie z tradycją miała ozdabiać salę poselską. Naturalnie poza obrębem naszych zainteresowań znajduje się orzeł wojskowy, który od początku XIX w. rozwijał się nieco inaczej niż znaki państwowe¹, co doskonale daje się obserwować na przykładzie omawianego zrywu.

W tym miejscu pragnę podziękować kierownikowi projektu „Orzeł Biały. Źródła do historii herbu państwa polskiego (1815–2015)”² dr. hab. Markowi Adamczewskiemu, prof. Uniwersytetu Łódzkiego, za wiele cennych uwag i rad, jakie posłużyły do przygotowania niniejszego tekstu. Wyrazy wdzięczności kieruję również do archiwistów, bibliotekarzy i muzealników, którzy pomogli mi w trakcie prowadzenia kwerend.

Herb Królestwa Polskiego po raz pierwszy uroczysto zaprezentowano na wieży Zamku Królewskiego w Warszawie 20 czerwca 1815 r., w trakcie składania uroczystej przysięgi wierności carowi Rosji i królowi polskiemu Aleksandrowi I³. W dniu 3 lipca 1815 r. Rząd Tymczasowy Królestwa Polskiego przesłał do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych osiem wzorów herbu państwowego w celu przekazania go do departamentów⁴. Niestety, do naszych czasów prawdopodobnie nie przetrwał żaden z tych rysunków. Znając jednak inne źródła z epoki, możemy domniemywać, iż znajdował się na nich dwugłowy orzeł rosyjski, z głowami zwieńczonymi koronami imperatorskimi, w prawym szponie dzierzący miecz i berło, a w lewym jabłko. Na piersi orła umieszczonego na owalnej tarczy herbowej, znajdującej się na płaszczu heraldycznym zwieńczonym koroną królewską, przedstawiono orła białego ukoronowanego w polu czerwonym. Nad całością umieszczono koronę imperatorską. Herb taki nadał Królestwu, korzystając ze swoich prerogatyw, król polski i cesarz rosyjski Aleksander I. Znak w warstwie symbolicznej podkreślał zależność państwa od imperium Romanowów.

¹ T. Jeziorowski, *Początki orła wojskowego* [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego. Materiały sesji naukowej w dniach 27–28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 188–203.

² Dzięki pracy przy projekcie miałem możliwość dokładnego zapoznania się z materiałem archiwalnym. Wyniki kwerend przeprowadzonych przeze mnie, prof. Sławomira Górczyńskiego i dr. Piotra Szkutnika.

³ K. Bartoszewicz, *Utworzenie Królestwa Kongresowego*, Kraków 1916, s. 163.

⁴ Decyzję o wysłaniu dokumentów podjęto 30 czerwca 1815 r. Zob. Archiwum Główne Akt Dawnych (cyt. dalej: AGAD), Rząd Tymczasowy Królestwa Polskiego, sygn. 173, s. 53; sygn. 177, s. 70.

1. Pieczęć dyrektora Mennicy Królestwa Polskiego (AGAD)

Równoległe, podobnie, zaprojektowano herb Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W nim na piersi orła pruskiego umieszczono tarczę z Orłem Białym⁵. Orzeł znalazł się również w znaku Rzeczypospolitej Krakowskiej⁶.

Wobec wydarzeń nocy listopadowej, z 29 na 30 listopada 1830 r., treści, jakie niósł ze sobą herb Królestwa nadany w 1815 r., straciły na aktualności. Zbuntowani Polacy potrzebowali nowych symboli. Już w trakcie dyktatury gen. Józefa Chłopickiego postanowiono przywrócić „orły białe dawnego Królestwa Polskiego”⁷. Niestety, nie znamy oficjalnego wzoru tego znaku. Korzystając ze źródeł sfragistycznych, możemy jednak stwierdzić, że przedstawiał on orła białego w koronie królewskiej. Być może inspiracją do stworzenia go były orły znajdujące się na dekoracji tronu królewskiego z warszawskiego zamku⁸. Niewykluczone, że inspiracją był orzeł z herbu Królestwa.

Dyskusja nad symbolami państwa wybuchła na nowo w końcu stycznia 1831 r. Po uznaniu powstania za narodowe (20 stycznia 1831) i detronizacji Mikołaja I (25 stycznia 1831) Królestwo Polskie stało się z punktu widzenia ustrojowego tworem dość dziwnym. W literaturze przedmiotu

⁵ Orła białego przyjął do swojego herbu król pruski i wielki książę poznański Fryderyk Wilhelm IV (S. Karwowski, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1, 1815–1832, Poznań 1918, s. 3; J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815–1848. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1980, s. 69).

⁶ W herbie Rzeczypospolitej Krakowskiej znalazł się znak miasta będącego jej stolicą. Od XVII stulecia w przejeździe bramnym umieszczano w nim orła białego. (W. Drelicharz, Z. Piech, *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004, s. 240).

⁷ Pismo w sprawie przywrócenia na budynkach rządowych orłów polskich wysłano do władz miejskich Lublina 11 grudnia 1830 r. (Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, sygn. osob. 429, s. 14). Rada Najwyższa Narodowa (RNN) nakazała sekretarzowi generalnemu 25 grudnia 1830 r., aby rozkazał zrobić pieczęć Rady z *Narodowym Orłem* (AGAD, Władze centralne powstania listopadowego 1830–1831, sygn. 332, s. 1). Kilka dni później, 3 stycznia 1831 r., Wydział Dyplomatyczny RNN przesłał do mennicy podobną prośbę o pieczęć do laku z orłem polskim. Pieczęć była gotowa do odbioru już 5 stycznia 1830 r. Jej koszt wyniósł 8 złp. 10 stycznia Wydział poprosił o przygotowanie jeszcze trzech pieczęci (wkłęsło- i wypukłorytej z legendą francuską oraz wypukłorytej z polskim napisem. Z tym zamówieniem mennica uporała się w trzy dni i 13 stycznia 1830 r. wystawiła rachunek na 26 złp. (AGAD, Władze centralne powstania listopadowego 1830–1831, sygn. 636, s. 1).

⁸ J. Nowak, *Haftowany Orzeł z Sali Tronowej Zamku Królewskiego w Warszawie* [w:] *Orzeł Biały*, s. 173–180.

panuje spór, czy po dokonaniu aktu detronizacji państwo pozostało monarchią⁹, czy przybrało republikańską formę¹⁰. Tak czy inaczej, mamy do czynienia z monarchią nieposiadającą króla lub republiką, w której władzę wykonawczą wykonuje rząd w imieniu nieistniejącego monarchy.

Zdaniem Stanisława Barzykowskiego¹¹ wpływ na podjęcie dyskusji miała również kwestia numizmatyczna. Wprowadzając półtora miesiąca wcześniej nowy wzór herbu, nie zaprojektowano stempla monet. Z tego powodu bito je dalej pod starym stemplem¹². Już 26 stycznia 1831 r. poseł Walenty Zwierkowski wniosł na Sejmie o ustanowienie „herbu narodowego Orła z Pogonią”¹³. Sejm powołując 29 stycznia 1831 r. Rząd Narodowy, powierzył mu zadanie zaprojektowania nowych wzorów pieczęci i stempli monet¹⁴.

Podstawowym źródłem omawiającym okoliczności zaprojektowania herbu rewolucyjnego była *Historia powstania listopadowego* opracowana przez członka Rządu Narodowego i posła Stanisława Barzykowskiego¹⁵. Nieco światła na ten problem rzucają również zachowane archiwalia.

Według przekazu S. Barzykowskiego polecenie opracowania nowych symboli państwa Rząd Narodowy planował zlecić ministrowi skarbu Alojzemu Biernackiemu¹⁶. Ten podjął się tego, jednakże obecny na sali Joachim Lelewel¹⁷ ogłosił, że sam ma wystarczające kompetencje i podjął się przygotowania własnych projektów w ciągu kilku dni. Z zachowanych protokołów obrad Rządu Narodowego wynika jedynie, że rząd rozpoczął pracę nad herbem i stemplem monet już na pierwszym zebraniu, 31 stycznia 1831 r. W ostatnim punkcie obrad powierzono to zadanie Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (KRPiS) Co ciekawe, ustalony już wtedy był wygląd herbu. W protokole zapisano, że „zawierać ma Godło Narodowe tj. Orła Białego w Czerwonym polu, obok niego Pogoń”¹⁸.

⁹ L. Mażewski, *Uchwała detronizacyjna z 25 stycznia 1831 r.* [w:] *Przemiany ustrojowe Królestwa Polskiego w latach 1830–1833*, red. L. Mażewski, Radzymin 2014, s. 56; idem, *O kształtowaniu się ustroju Królestwa Polskiego w 1831 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 1, s. 280–287; S. Ziółek, *Sejm Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego 1830–1831*, Warszawa 2007.

¹⁰ J. Dutkiewicz, W Zajewski, *O niektórych aspektach postępowego nurtu ideologicznego w powstaniu listopadowym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1957, t. 1, s. 301.

¹¹ Stanisław Barzykowski (1792–1872) — polityk i pamiętnikarz. W 1824 r. został wybrany posłem z powiatu ostrołęckiego. Został wybrany do Rządu Narodowego. Po upadku powstania udał się do Paryża. Znany jest przede wszystkim jako autor pamiętnika, który nosi tytuł *Historja powstania listopadowego*. Zmarł w Paryżu w 1872 r. (M. Meloch, *Barzykowski Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny* (cyt. dalej: PSB), t. 1, Kraków 1935, s. 346–347).

¹² S. Barzykowski, *Historja powstania listopadowego*, t. 2, Poznań 1883, s. 246. Do lutego 1831 r. na monetach nadal widniał portret Aleksandra I i tytuł cesarza Mikołaja I. O wielkości produkcji niech zaświadczy fakt, iż w okresie od 9 grudnia 1830 do 26 lutego 1831 r. wybito monety srebrne o wartości przekraczającej 4,5 mln zł. W samym tylko styczniu mennica wytwarzała w ciągu jednego dnia monety o wartości 80 tys. zł (W. Terlecki, *Mennica Warszawska 1765–1965*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 116–117).

¹³ *Dyaryusz sejmu z r. 1830–1831*, t. 2, od 9 lutego do 18 kwietnia 1831 r., Kraków 1908, s. 253.

¹⁴ Monety i stemple nosić będą oznaki narodowe przez rząd wskazane (*Dyaryusz sejmu*, t. 2, s. 366).

¹⁵ Nie można mieć jednak do niej pełnego zaufania. Już Maksymilian Meloch pisał, że S. Barzykowski swobodnie posługuje się źródłami (M. Meloch, *Barzykowski Stanisław*, s. 347).

¹⁶ Alojzy Biernacki (1778–1854) — agronom. W trakcie powstania listopadowego był posłem. Rząd Narodowy mianował go ministrem skarbu; 6 czerwca 1831 r. podał się do dymisji. Po ewakuacji Warszawy udał się do Paryża, gdzie zmarł w 1854 r. (H. Łuczakówna-Kozerska, *Biernacki Alojzy Prosper*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 76–78).

¹⁷ Joachim Lelewel (1786–1861) — historyk, polityk, ideolog demokracji polskiej. Związany z uniwersytetami w Wilnie i Warszawie. Nazywany niekiedy ojcem polskiej historiografii. 30 listopada 1830 r. został dokooptowany do Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, 1 grudnia 1830 r. objął przywództwo w klubie rewolucyjnym. 19 stycznia 1830 r. został obrany prezesem Towarzystwa Patriotycznego. 30 stycznia 1831 r. wszedł w skład Rządu Narodowego. W październiku 1830 r. opuścił Królestwo i znalazł się na emigracji. Zmarł w Paryżu 29 maja 1861 r. (S. Kieniewicz, *Lelewel Joachim Józef Benedykt*, PSB, t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 21–25).

¹⁸ AGAD, Władze centralne powstania listopadowego 1830–1831, sygn. 32 b, s. 90.

W tym momencie prace nad herbem państwa prawdopodobnie prowadzili J. Lelewel i KRPIŚ. Trudno wyrokować o możliwości współpracy tych dwóch ośrodków. Za taką hipotezą mógłby świadczyć historyzujący wygląd herbu państwowego. Argumentem przeciwnym jest choćby przynależność do różnych frakcji A. Biernackiego (kaliszanie) i J. Lelewela (Towarzystwo Patriotyczne).

Tempo pracy prowadzonej przez KRPIŚ musiało być duże, gdyż już następnego dnia, 1 lutego, zastępca ministra skarbu skierował rysunki stempla do Banku Polskiego. Do przesłanych projektów uwagi zgłosili technicy (mincerze) z Banku Polskiego, w strukturach którego znajdowała się mennica warszawska. Specjaliści zgłosili uwagi do kształtu tarczy. Uznali, że jest za szeroka. Takie wymiary z pewnością wymusiły godła umieszczone w polu tarczy. Pogoń w kanonicznym układzie wymaga dość szerokiego pola, a poszerzenie lewego pola wiąże się z rozszerzeniem również prawego. Zdaniem pracowników banku problem ten rozwiązałoby niewielkie obrócenie konia i jeźdźca.

W jednym z projektów nad tarczą umieszczono przyłbicę zwieńczoną koroną. Na koronie miał znajdować się klejnot tautologiczny, a więc powtórzony wizerunek orła. Specjalistom z mennicy taki wizerunek skojarzył się jednak z członkami rodzin panujących w Rzeszy. A umieszczanie orła na koronie uznali za niezgodne z polską tradycją.

Korekty wymagał również, zdaniem ówczesnych specjalistów, kształt orła. W XIX stuleciu w sztuce heraldycznej popularność zdobywało przedstawianie zwierząt w naturalnej stylizacji. Specjaliści pisali w raporcie, że „kształt orła białego wzięty jest z czasów, w których nauka rysunku i sztuka rzeźbiarska były u nas w kolebce”¹⁹.

Wynikiem pracy pracowników Banku Polskiego było pięć rysunków stempla monet. Przy czym nikt nie ukrywał, że najlepszy został oznaczony numerem 5. Projekty te Bank Polski przesłał do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu 8 lutego 1831 r. Odpowiedź do banku przyszła 10 lutego. Kilka uwag zgłoszono do rysunku herbu. Nakazano zmienić proporcje między wielkością korony a rozmiarami tarczy oraz przywrócić boczne ustawienie Pogoni. Ta decyzja spowodowała, iż godło herbu Litwy jest mniejsze od orła białego. Komisja nakazała również zmienić rysunek orła, który miał być „stary Jagielloński”²⁰. Takiego orła planowano umieścić na komandoriach Orderu Oswobodzenia Polski²¹ i Gwiazdy Wytrwałości²². Odznaczenia te ustanowił Sejm Królestwa w 1831 r. Idea umieszczenia orła Jagiellońskiego w herbie pozwalała na przekazanie dwóch istotnych treści. Naturalnie, zestawienie ikonografii orłów wykorzystywanych przez władze powstańcze i godła z czasów Jagiellonów²³ musi prowadzić do konstatacji, iż trudno doszukiwać się między nimi podobieństw. W większości wyobrażeń znak ten przypomina raczej orły wykorzystywane w XVIII w. Nazywanie więc godła z herbu powstańczego orłem Jagiellońskim było jedynie przejawem propagandy władzy, niemającym zbyt wiele wspólnego ze wspólnotą stylistyczną. Działanie takie umożliwiało po pierwsze, odwołanie się do czasów największej

¹⁹ AGAD, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu (cyt. dalej: KRPIŚ), sygn. 1664, s. 41–42.

²⁰ Decyzję tą znamy jedynie dzięki W. Terleckiemu. Oryginał najprawdopodobniej spłonął w trakcie drugiej wojny światowej (W. Terlecki, *Mennica warszawska w dobie powstania styczniowego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1930, s. 55).

²¹ Projekt wprowadzenia orderu był dyskutowany przez Sejm w dniu 28 lutego 1831 r. Jego oznaka miała składać się z „małego orła Jagiellońskiego, nad którego głową ma być korona królewska, na piersiach zaś napis: 29 listopada 1830 r.”. Order miał być jednoklasowy i noszony na karmazynowej wstędze. Wobec sprzeciwu kręgów wojskowych, które widziały w ustanowieniu nowego odznaczenia konkurencję dla Krzyża Wojskowego, prac nad projektem zaniechano (*Dyaryusz sejmu*, t. 2, s. 186–192).

²² Order ustanowiony 18 września 1831 r. w Zakroczymiu. Wzór orderu opracował J. Lelewel (*Dyaryusz sejmu*, t. 6, *od 22 lipca do 23 września 1831 r.*, Kraków 1912, s. 661–671; S. Oberleitner, *Polskie ordery i odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990*, Zielona Góra 1992, s. 34–37).

²³ Zob. Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003.

świątyni państwowości polskiej. Po drugie, w okresie tym państwo polskie było w unii z Litwą. Związek ten wobec trwającego powstania na ziemiach zabranych był ważny do podkreślenia.

Nieco inaczej pracę nad herbem opisuje we wspomnieniach S. Barzykowski. Według niego na początku lutego na zebraniu rządu J. Lelewel zaprezentował plansze obrazujące historię polskiego herbu. Na końcu miał on przedstawić swoje projekty znaku. Dwa z nich przykuły większą uwagę zebranych. W obu na tarczy dwudzielnej w słup w polu pierwszym znajdował się Orzeł Biały, a w drugim Pogoń. Herby te różniły się jedynie zwieńczeniem tarczy. Na jednym położono koronę jagiellońską, a na drugim czapkę frygijską²⁴. Wincenty Niemojewski miał to skomentować słowami „Ach mój Boże, co też w tej głowie Lelewela dzieje się: razem i czapka i frygijska i korona się tam mieści! Znak, który wzbudził kontrowersje, zdaniem autora został umieszczony jedynie dla żartu, dla śmiechu”²⁵. Problem zwieńczenia tarczy heraldycznej bardzo dobrze ilustruje kontrowersje wokół ustroju państwa. Między 25 stycznia 1831 r. (detronizacja Mikołaja I) a 8 lutego 1831 r. (uchwała o przysiędze, w której ustalono, że państwo będzie od tej pory „Monarchią Konstytucyjno-Reprezentacyjną”²⁶) ustrój państwowy nie był ustalony²⁷. Umieszczenie przez J. Lelewela dwóch różnych przedmiotów nad tarczą nie było więc, jak chce S. Barzykowski, żartem, a przedstawieniem realnej rzeczywistości, w której nie było wiadomo, czy państwo, nad znakiem którego obradowano, będzie republiką czy monarchią.

Kontrowersje wśród zebranych wzbudziło również umieszczenie w znaku Pogoni. Zdaniem S. Barzykowskiego w herbie powinien być jedynie Orzeł Biały. W dyskusji wskazano, że Pogoń ma podkreślać dobrowolną unię między Polską i Litwą, które wspólnie toczyły walkę z imperium Romanowów²⁸. Problem związków między zrewoltowanym Królestwem i Litwą wymaga szerszego omówienia. W 1815 r. Aleksander I obiecał włączenie ziem litewskich do Królestwa Polskiego²⁹. Obietnicę ta przypomnieli jego następcy zbuntowani Polacy w manifeście obu izb parlamentu z 20 grudnia 1830 r.³⁰ W styczniu 1831 r. utworzono w Warszawie Towarzystwo Braci Zjednoczonych. Jego prezesem został J. Lelewel. Zadaniem towarzystwa było lobbowanie za przyłączeniem ziem litewskich do Królestwa³¹. Przyjmując z radością dokument i włączając w sprawę powstania Litwinów, Sejm *de facto* opowiedział się za przywróceniem unii z Litwą³². To z kolei znalazło symboliczne odzwierciedlenie w umieszczeniu w herbie Pogoni.

²⁴ Idea usunięcia znad tarczy herbowej korony i umieszczenia w jej miejscu czapki frygijskiej — konfederatki znalazła uznanie w znakach niektórych organizacji działających w ramach wielkiej emigracji np. na winiecie arkusza korespondencyjnego Stowarzyszonych Polaków w Brukseli (S.K. Kuczyński, *Symbolika patriotyczna Wielkiej Emigracji*, „Mówią Wieki” 1981, nr 12, s. 3; B. Mansfeld, *Treści ideowe ilustracji w książkach i czasopiśmie Wielkiej Emigracji (1832–1862)* [w:] *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej*, t. 3, *Uwarunkowania, możliwości i sposoby działań niepodległościowych w piśmiennictwie czasów romantyzmu*, Toruń 1990, s. 139–159).

²⁵ S. Barzykowski, *Historia powstania*, t. 2, s. 246–247.

²⁶ AGAD, Władze centralne powstania listopadowego 1830–1831, sygn. 59, s. 2.

²⁷ M. Michalak, *Sejm o zmianach konstytucji na przełomie stycznia i lutego 1831 r.* [w:] *Przemiany ustrojowe*, s. 61–74.

²⁸ S. Barzykowski, *Historia powstania*, s. 247.

²⁹ D. Nawrot, *Tzw. ziemie zabrane a powstanie Królestwa Polskiego 1814–1815* [w:] *Kongres Wiedeński*, red. N. Kasperek, M. Klempert, Olsztyn 2016, s. 86.

³⁰ „[...] a Polaków, pod rosyjskim panowaniem będących, bliską nadzieją połączenia z niem pocieszył”. (*Diariusz sejmu*, t. 1, s. 56).

³¹ W tym celu złożono do Sejmu manifest ogłaszający przystąpienie do powstania mieszkańców „zabranych przez Moskwę krajów” (podpisany przez 200 osób), wybrano sześciu kandydatów na posłów z ziem litewsko-ruskich, oraz wznowiono projekt powołania legii litewskiej i wołyńskiej.

³² L. Mażewski, *Królestwo Polskie a ziemie litewsko-ruskie. Inkorporacja czy odnowienie unii polsko-litewskiej?* [w:] *Przemiany ustrojowe*, s. 119–121.

Rozwagi wymagał również podział tarczy. Z analizy J. Lelewela musiało wynikać, iż w Polsce królewskiej umieszczano herby na tarczy skwadrowanej. Rozwiązanie takie członkowie rządu uznali za „skutek drobnostkowej zawiści i rywalizacji”³³.

O autorstwie znaku informuje nas S. Barzykowski w swojej *Historii powstania listopadowego*. Jego przekaz zostanie dokładnie zinterpretowany w dalszej części tekstu, oprócz niego niewiele pozwala wiązać J. Lelewela z przyjętym znakiem. Największym argumentem przeciw wydaje się być fakt, iż sam ojciec polskiej historiografii nie wspomina w pamiętnikach o tej dyskusji i swoich pracach³⁴. Nie zostawił on nam również opracowań omawiających ikonografię Orła Białego, które mogłyby posłużyć porównaniu rysunków. Jedyne czym dysponujemy, to szkice z *Herbów w Polsce*³⁵. Porównanie kształtów tarcz z pracy z herbem z 1831 r. wydaje się wskazywać, iż J. Lelewele preferował nieco węższe i wyższe formy tarczy francuskiej nowożytnej. Wnioskowanie to pozostaje jednak bez znaczenia wobec faktu poszerzenia tarczy w trakcie późniejszych prac. Wątpliwości co do autorstwa projektu miał również Stefan K. Kuczyński³⁶. Za J. Lelewelem zdaje się świadczyć historyzujący kształt orła (idący wbrew dziewiętnasowiecznej modzie) i duża popularność herbu w kręgach emigracyjnych związanych z J. Lelewelem. Ten ostatni argument nieco osłabia fakt, iż był to naturalny, ostatni znak wolnej Polski, który musiał jednoczyć Polaków. Obecnie pozostaje więc liczyć na odnalezienie w przyszłości kolejnych materiałów mogących potwierdzić lub zaprzeczyć omawianej hipotezie. Można również pokusić się o wnioski z milczenia źródeł. W tym wypadku należy jednak pamiętać, o tym, że — jak pisał J. Topolski — „z niezarejestrowania faktu wnosić można tak o jego istnieniu, jak i nieistnieniu”³⁷.

W dniu 8 lutego Bank Polski przesłał do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu pięć projektów stempli monet³⁸. Następnego dnia, 9 lutego, Rząd Narodowy podjął decyzję w sprawie wyglądu stempla monetarnego, a co za tym idzie, określił wygląd znajdującego się na nim herbu³⁹.

W dniu 19 lutego Rząd Narodowy, wykonując postanowienie Sejmu, wprowadził nowy wzór pieczęci urzędowej, na której miał znaleźć się herb państwa⁴⁰. Otworzyło to kolejną puszkę Pandory. Bowiem na podstawie reskryptu z 1824 r. tylko mennica państwowa była powołana do wyrabiania pieczęci urzędowych⁴¹. Nagle na i tak już przeciążone pracą przedsiębiorstwo⁴² spadł

³³ S. Barzykowski, *Historia powstania*, t. 2, s. 248.

³⁴ J. Lelewele, *Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich*, Poznań 1858, s. 33–132; idem, *Pamiętnik z roku 1830–1831*, s. 187–372; idem, *Polska odradzająca się, czyli dzieje polskie do roku 1795 potocznie opowiedziane*, Poznań 1859.

³⁵ [J. Lelewele], *Herby w Polsce* [w:] K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 1, Lipsk 1839–1846, s. 474–475.

³⁶ S. K. Kuczyński pisał, że autorem projektu „[...] miał być Joachim Lelewele (S.K. Kuczyński, *Orzeł Biały i barwy biało-czerwone w polskich powstaniach narodowych w XIX wieku*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 10, s. 40).

³⁷ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 400.

³⁸ AGAD, KRPIŚ, sygn. 1664, s. 39–40. Zdaniem W. Terleckiego nowe stemple monet były gotowe już 6 lutego. Wobec tego, że Bank Polski przesłał pięć wzorów stempli 8 lutego 1831 r. do KRPIŚ, nie wydaje się to prawdopodobne. Z powodu zniszczenia akt w 1944 r. teza W. Terleckiego jest niemożliwa do falsyfikacji (W. Terlecki, *Mennica Warszawska*, s. 117).

³⁹ S.K. Kuczyński, *Pieczęcie z mennicy warszawskiej*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1967, nr 19, s. 343.

⁴⁰ W. Zwierkowski, *Rys powstania walki i działań Polaków 1830 i 1831 roku skreślony w dziesięć lat po wypadkach na tularctwie we Francji*, wyd. W. Lewandowski, Warszawa 1973, s. 178.

⁴¹ AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (cyt. dalej: KRSW), sygn. 6278; S.K. Kuczyński, *O pieczętach przysięgłych w Królestwie Polskim*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1966, t. 10, s. 26; idem, *Pieczęcie z*, s. 342.

⁴² W związku z wybuchem powstania część pracowników mennicy ochotniczo wstąpiła do wojska, poza tym od tygodnia mennica pracowała pełną parą nad wyrobem pieniądza z nowym stemplem. Mało tego, na pięttrze

obowiązek wykonania kilku tysięcy tłoków pieczętnych. Zadanie takie wymagało przede wszystkim czasu i dobrej organizacji. Obu tych warunków nie można było spełnić w realiach wojennych. Problem ten dobrze ilustruje fakt, że jeszcze trzy dni po wprowadzeniu, spodziewanego przecież, postanowienia Rządu Narodowego nadal korzystał on w oficjalnej korespondencji z pieczęci z orłem z grudnia 1830 r. Trudno się zatem dziwić, że reforma ta wiązała się z jeszcze większym zamieszaniem na niższych szczeblach administracji. Już 26 lutego Komisja Województwa Lubelskiego prosiła Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSWiP) o nadesłanie jej trzech tłoków pieczętnych do biura. W odpowiedzi 2 marca KRSWiP zasugerowała władzom województwa lubelskiego, aby — jeżeli to możliwe — sami zlecili wykonanie dla siebie właściwych pieczęci w ramach własnych funduszy⁴³. Inaczej do problemu podeszły władze położonego najdalej od Warszawy województwa kaliskiego. Zleciły one wykonanie stosownych pieczęci dla siebie u miejscowych rzemieślników i postanowiły zapytać, czy podobnie mogą postąpić władze niższego rzędu. Komisja uznała, jak w przypadku Lublina, że pieczęcie można z „własnych funduszy extra ordynaryjnie na ten raz gdziekolwiek kazać przysposobić”⁴⁴. W znacznie gorszej sytuacji znalazły się władze, które *lege artis* postanowiły zamówić swoje pieczęcie w mennicy. Jednym z takich urzędników był komisarz obwodu pułtuskiego. Zapobiegliwy urzędnik już 31 stycznia wysłał do mennicy zlecenie wykonania dwóch pieczęci, wkłęsło- i wypukłorytej, oraz 16 zł na pokrycie kosztów. Do 1 kwietnia 1831 r. nie doczekał się on wykonania zlecenia. KRSWiP miała interweniować w tej sprawie w mennicy⁴⁵, ale czy przyniosło to skutek, trudno powiedzieć...

Herb rewolucyjny, pełniąc rolę znaku państwa, musiał znaleźć się również na honorowym miejscu w przestrzeni publicznej. Dopiero 4 czerwca sejm uznał, że powinien on zastąpić „cyfry Cesarza JMC Mikołaja na różnych gmachach dotąd znajdujących się”⁴⁶. Ustawa naturalnie miała również dotyczyć izby senatorskiej, tronowej i innych miejsc, na których znajdował się monogram królewski.

Uwagę zwracają różnice w zachowanym materiale ikonograficznym. To, co w nim zadziwia, to różnorodność rozwiązań stylistycznych. S.K. Kuczyński słusznie zauważył, że tłoki pieczętno były wykonywane nie tylko w mennicy, ale również przez prywatnych pieczętarzy⁴⁷. Zdziwienie musi jednak wzbudzić różnorodność przedstawień herbu na pieczęciach władz centralnych, które musiały powstać w mennicy. Treści symboliczne przekazano w różnicy wyobrażeń Orła Białego na pieczęciach Sejmu jako najwyższej władzy w zbuntowanej Polsce oraz izby poselskiej i Rządu Narodowego. Na pieczęci parlamentu orzeł został ukoronowany zamkniętą koroną królewską⁴⁸, podczas gdy na pieczęciach innych władz znalazły się jedynie korony otwarte. Orła na omawianym tłoku przedstawiono w stylistyce naturalnej, a nie historyzującej. W tym miejscu warto postawić pytanie, czy w 1831 r. pokuszono się o stworzenie systemu ikonograficznego dla władz państwowych. Zwykle praca taka wymaga spokoju, czasu i namysłu. W realiach lutego 1831 r. trudno mówić o spełnieniu dwóch pierwszych warunków, nie da się jednak wykluczyć takiej możliwości.

budynku mennicy założono szlifiernię rur karabinowych (W. Terlecki, *Mennica warszawska w dobie powstania listopadowego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1930, s. 51).

⁴³ AGAD, Władze centralne powstania listopadowego 1830–1831, sygn. 502, s. 4–5.

⁴⁴ Ibidem, s. 6–7.

⁴⁵ Ibidem, s. 10–11.

⁴⁶ *Dyaryusz sejmu*, t. 4, Kraków 1910, s. 209.

⁴⁷ Zdaniem S.K. Kuczyńskiego są one na ogół gorzej wykonane (S.K. Kuczyński, *Orzeł Biały i barwy*, s. 41).

⁴⁸ Orzeł z koroną zamkniętą wienczył również laskę marszałkowską Władysława Ostrowskiego. (Artefakt w zbiorach prywatnych; *Orzeł Biały — 700 lat herbu państwa polskiego*: 26 czerwca–15 października 1995, Warszawa 1995, poz. 148).

2. Pieczęć Sejmu Królestwa Polskiego
(S.K. Kuczyński, *Orzeł Biały w powstaniach*, s. 246)

3. Pieczęć izby poselskiej (S.K. Kuczyński,
Orzeł Biały i barwy, s. 51)

4. Pieczęć Rządu Narodowego, luty 1831
(S.K. Kuczyński, *Orzeł Biały i barwy*, s. 51)

Pomniejsze różnice dają się również zaobserwować między stylizacją orła na zabytkach numizmatycznych. Na niektórych monetach groszowych orzeł posiada stylizację naturalną⁴⁹, podczas gdy na monetach o wartości 2 i 5 zł mamy do czynienia z orłem historyzującym. Różnice w ikonografii monet i pieczęci da się wytłumaczyć również tym, że w mennicy było zatrudnionych dwóch medalierów odpowiedzialnych za przygotowanie stempli do produkcji monet⁵⁰ i tłoków pieczętnych⁵¹.

Osobną kwestią jest sprawa barwy pola w Pogoni. W trakcie dyskusji nad barwami kokardy narodowej, która odbyła się w Sejmie 7 lutego, poseł Roman Sołtyk sugerował, że „Pogoń jest

⁴⁹ W literaturze numizmatycznej tą odmianę najczęściej wyróżnia się przez podkreślenie, że łapy orła są proste.

⁵⁰ Litery KG znajdujące się na monetach odnoszą się do Karola Gronau, który był intendentem mennicy.

⁵¹ W. Terlecki, *Mennica warszawska*, s. 255.

5. Awers monety 5 złotych z 1831 r. (WCN)

6. Awers monety trzygroszowej z 1831 r. (WCN)

[umieszczana — GT] w polu granatowym⁵². Argument ten miał jednak jedynie poprzeć ideę trójkolorowej kokardy dla wojska polskiego. Przynajmniej od czasów konfederacji barskiej barwami wyrażającymi sojusz polsko-litewski były karmazyn i błękit⁵³. W tradycji heraldycznej Pogoń zwykle występowała w polu czerwonym, jednakże istnieją takie przedstawienia, w których odmalowano ją w polu błękitnym⁵⁴. Szczególnie dużą popularnością taki sposób prezentowania herbu Litwy cieszył się już po upadku powstania listopadowego⁵⁵. W ten sposób np. Pogoń została umieszczona w Gwieździe Wytrwałości⁵⁶ znajdującej się na zbiorowej mogile polskich emigrantów na cmentarzu Montmartre oraz w herbie przyjętym przez poznański Komitet Narodowy w 1848 r.⁵⁷

Poza marginesem moich obserwacji świadomie umieściłem chorągiew tradycyjnie związaną z salą Sejmu z czasów powstania listopadowego, znajdującej się obecnie w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego⁵⁸. Jej autentyczność podważa bowiem kilka szczegółów, a mianowicie: orzeł

⁵² *Dyaryusz sejmu*, t. 1, *od 18 grudnia 1830 r. do 8 lutego 1831 r.*, Kraków 1907, s. 518.

⁵³ S.K. Kuczyński, *Barwy biało-czerwone* [w:] S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1978, s. 135. Kokarda narodowa mająca podkreślać jedność dwóch narodów — litewskiego i polskiego, ustanowiona 18 maja 1794 r. przez Radę Najwyższą Litewską, była niebiesko-zielona („Gazeta Narodowa Wileńska” z 21 maja 1794, nr 6, s. 2; s. 138). Błękitno-czerwone barwy posiadały kokardy, które noszono także po uroczystym proklamowaniu przywrócenia królestwa i zawiązaniu Konfederacji Generalnej 28 czerwca 1831 r., „Ażeby herby Litwy połączone w jednej z Polskimi zajaśniały tarczy” („Dziennik Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego” 1812, nr 4); S.K. Kuczyński, *Barwy biało-czerwone*, s. 151; *Żywot Tomasza Ostrowskiego ministra Rzeczypospolitej później prezesa senatu Xięstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego obejmujący rys wypadków krajowych od 1811 roku do 1817*, wyd. A. Ostowski, t. 2, Lwów 1873, s. 149).

⁵⁴ Przykładami artefaktów z tarczą herbową, na której Pogoń wyobrażono w polu błękitnym, mogą być np.: stopa krzyża relikwiarzowego z katedry gnieźnieńskiej będącego darem kardynała Fryderyka Jagiellończyka czy wizerunek herbu Rzeczypospolitej Obojga Narodów na odwrotnej stronie okładki konkordatu z 1737 r. (J. Galkus, *Lietuvosvytis. The vytis of Lithuania*, Wilno 2009, s. 176).

⁵⁵ J. Galkus, op. cit., s. 218, 222, 227, 228; G. Kieniewiczowa, *Pamiętki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, Warszawa 1988, poz. 217.

⁵⁶ W uchwale sejmowej nie określono barw emalii ani wzajemnych relacji między godłami Orzeł i Pogoń (S. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenie i niektóre znaki zaszczytne 1805–1991*, t. 1, Zielona Góra 1992, s. 34–39).

⁵⁷ T. Jeziorowski, *Herb Rzeczypospolitej z 1848 r.* [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa*, s. 254–265.

⁵⁸ *Orzeł Biały — 700 lat*, poz. 149.

został na niej przedstawiony bez korony, a takie przedstawienia pojawiają się dopiero na emigracji; tarcza, wbrew uchwałom, nie została zwieńczona koroną; umieszczono ją na trójkolorowym płacie, bezzasadnym po 7 lutego, gdy ustalono, że barwami powstania będą jedynie biały i czerwony.

Epilog

Już 10 listopada 1831 r. feldmarszałek Iwan Paskiewicz, „książę warszawski” oraz namiestnik, w imieniu Mikołaja I unieważnił „wszystkie uchwały i decyzje przez rząd rewolucyjny w całym ciągu buntu wydane”, w tym dwupolowy herb, ordery itd.⁵⁹ W dniu 19 czerwca 1832 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego wydała reskrypt nakazujący wszystkim urzędom wycofanie tłoków pieczętnych z Orłem i Pogonią⁶⁰. Od 3 marca 1833 r. w przestrzeni symbolicznej miał znowu być prezentowany jedynie herb Królestwa z Orłem Białym na piersi dwugłowego carskiego orła⁶¹.

Znak Orła i Pogoni był chętnie wykorzystywany w kręgach emigracyjnych⁶². Herb ten znalazł się również na pieczęciach władz powstańczych w trakcie Wiosny Ludów⁶³ i powstania styczniowego⁶⁴. Sprawa omawianego godła powróciła po odzyskaniu niepodległości. Poszukując wzorów ideowych dla znaku państwa, postanowiono sięgnąć po wzorce z czasów, gdy Polska była jeszcze wolna. Materiał taki przynosiły czasy Stanisława Augusta Poniatowskiego i wzorowany na nich herb Królestwa Polskiego ustanowiony w 1831 r.⁶⁵ Znak ten posiadał jeszcze jedną zaletę — przedstawiony w nim orzeł był orłem Jagiellońskim⁶⁶, z którym to znakiem chętnie identyfikowali się walczący o wolność Polacy.

Reasumując, problem znaków państwowych w powstaniu listopadowym jest sprawą dość skomplikowaną. Z pewnością badania nad tym tematem muszą być prowadzone na pograniczu nauk pomocniczych historii i historii ustroju, nie bez świadomości dziejów powstania. Tak jak wprowadzenie nowego znaku w grudniu 1830 r. wydaje się oczywiste i naturalne, tak reforma z lutego 1831 r. nie musiała się odbyć. Jej sens jawi się tym mniejszym, gdy zdamy sobie sprawę z tego, co w tym czasie działo się na froncie wojny polsko-rosyjskiej. Na pięć dni przed postanowieniem rządu w sprawie pieczęci Polacy wygrali bitwę pod Stoczkiem (92 km od centrum Warszawy). Podczas gdy Rząd Narodowy obradował nad tym doniosłym dokumentem, 5 km dalej, pod Wawrem, żołnierze Franciszka Żymirskiego i Piotra Szembeka toczyli zwycięskie boje z wojskami Iwana Dybicza, pomimo problemów z zaopatrzeniem. Niemalże tydzień później dojdzie do bitwy o Olszynkę Grochowską, która zapewni na pewien czas bezpieczeństwo Warszawie. W tych okolicznościach dla członków rządu ważniejsze jednak było to, by za pomocą heraldyki wytłumaczyć Europie, o co tak naprawdę walczą Polacy.

⁵⁹ AGAD, KRSW, sygn. 7322, s. 4.

⁶⁰ Ibidem, s. 49.

⁶¹ Ibidem, s. 125–126.

⁶² S.K. Kuczyński, *Symbolika patriotyczna*, s. 1–5.

⁶³ T. Jeziorowski, *Herb Rzeczypospolitej z 1848 r.* [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa*, s. 254–265.

⁶⁴ Zob. J.I. Sztakelberg, *Pieczęcie powstańcze 1863–1864*, Warszawa 1988, s. 23–25.

⁶⁵ T. Pietras, *W poszukiwaniu formy narodowego symbolu. Orzeł Biały w latach I wojny światowej (na przykładzie Łodzi i Polski środkowej)* [w:] *Nieznane historie z Łodzi czasów Wielkiej Wojny*, red. J. Daszyńska, s. 134–135.

⁶⁶ Zob. s. 4.

Bibliografia załącznikowa

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu.
Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych.
Rząd Tymczasowy Królestwa Polskiego.
Władze centralne powstania listopadowego 1830–1831.
Archiwum Państwowe w Lublinie.
Akta miasta Lublina.

Źródła drukowane

- Dziennik Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego*, 1812, nr 4.
Barzykowski S., *Historia powstania listopadowego*, t. 2, Poznań 1883.
Dyariusz sejmu z r. 1830–1831, t. 1–6, Kraków 1907–1912.
Galkus J., *Lietuvosvytis. The vytis of Lithuania*, Wilno 2009.
Kieniewiczowa G., *Pamiętki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, Warszawa 1988.
Lelewel J., *Pamiętnik z roku 1830–1831* [w:] J. Lelewel, *Dzieła*, t. 1, *Materiały autobiograficzne*, s. 187–372.
Zwierkowski W., *Rys powstania walki i działań Polaków 1830 i 1831 roku skreślony w dziesięć lat po wypadkach na tułactwie we Francji*, wyd. W. Lewandowski, Warszawa 1973.
Żywot Tomasza Ostrowskiego ministra Rzeczypospolitej później prezesa senatu Xięstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego obejmujący rys wypadków krajowych od 1811 roku do 1817, wyd. A. Ostrowski, t. 2, Lwów 1873.

Opracowania

- Bartoszewicz K., *Utworzenie Królestwa Kongresowego*, Kraków 1916, s. 163.
Drelicharz W., Piech Z., *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004.
Dutkiewicz J., Zajewski W., *O niektórych aspektach postępowego nurtu ideologicznego w powstaniu listopadowym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1957, z. 1, s. 283–309.
Jeziorowski T., *Herb Rzeczypospolitej z 1848 r.* [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego. Materiały sesji naukowej w dniach 27–28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1996 s. 254–265; *Początki orła wojskowego* [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa*, s. 188–203.
Karwowski S., *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1, 1815–1832, Poznań 1918.
Kieniewicz S., *Lelewel Joachim Józef Benedykt* [w:] *Polski słownik biograficzny* (cyt. dalej PSB), t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 21–25.
Kuczyński S.K., *Barwy biało-czerwone* [w:] S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1978, s. 83–256; *O pieczętarzach przysięgłych w Królestwie Polskim*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 10, 1966, z. 1, s. 26–30; *Orzeł Biały i barwy biało-czerwone w polskich powstaniach narodowych w XIX wieku*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 10, s. 37–55; *Pieczęcie z mennicy warszawskiej*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1967, nr 19, s. 342–343; *Symbolika patriotyczna na Wielkiej Emigracji*, „Mówią Wieki” 1981, nr 12, s. 1–5.
[Lelewel J.], *Herby w Polsce* [w:] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 1, Lipsk 1839–1846, s. 467–544.
Lelewel J., *Polska odradzająca się, czyli dzieje polskie do roku 1795 potocznie opowiedziane*, Poznań 1859; *Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich*, Poznań 1858.
Łuczakówna-Kozerska H., *Biernacki Alojzy Prosper*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 76–78.
Mażewski L., *Królestwo Polskie a ziemie litewsko-ruskie. Inkorporacja czy odnowienie unii polsko-litewskiej?* [w:] *Przemiany ustrojowe Królestwa Polskiego w latach 1830–1833*, red. L. Mażewski, Radzymin 2014 s. 131–142; *O kształtowaniu się ustroju Królestwa Polskiego w 1831 r.*, „Czasopismo

- Prawno-Historyczne” 2014, z. 1, s. 280–287; *Uchwała detronizacyjna z 25 stycznia 1831 r.* [w:] *Przemiany ustrojowe*, s. 51–60.
- Meloch M., *Barzykowski Stanisław*, PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 346–347.
- Michalak M., *Sejm o zmianach konstytucji na przełomie stycznia i lutego 1831 r.* [w:] *Przemiany ustrojowe*, s. 61–74.
- Nawrot D., *Tzw. ziemie zabrane a powstanie Królestwa Polskiego 1814–1815* [w:] *Kongres Wiedeński*, red. N. Kasperek, M. Klempert, Olsztyn 2016, s. 77–92.
- Nowak J., *Haftowany Orzeł z Sali Tronowej Zamku Królewskiego w Warszawie* [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa*, s. 173–180.
- Oberleitner S., *Polskie ordery i odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990*, Zielona Góra 1992.
- Orzeł Biały — 700 lat herbu państwa polskiego: 26 czerwca–15 października 1995*, Warszawa 1995.
- Piech Z., *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003.
- Pietras T., *W poszukiwaniu formy narodowego symbolu. Orzeł Biały w latach I wojny światowej (na przykładzie Łodzi i Polski środkowej)* [w:] *Nieznane historie z Łodzi czasów Wielkiej Wojny*, red. J. Daszyńska, Łódź 2016, s. 111–135.
- Przybylski R., *Symbolika Powstania Listopadowego* [w:] *Powstanie Listopadowe 1830–1831. Geneza — uwarunkowania — bilans — porównania*, red. J. Skowronek i M. Żmigrodzka, Wrocław 1983, s. 341–364.
- Terlecki W., *Mennica Warszawska 1765–1965*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970; *Mennica warszawska w dobie powstania listopadowego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1930, s. 44–59.
- Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1984.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815–1848. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1980.
- Ziółek S., *Sejm Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego 1830–1831*, Warszawa 2007.

Grzegorz Trafalski, *The coat of arms of the Kingdom of Poland from 1831*. Already in December 1830 insurgent authorities in the Kingdom of Poland began to place in the symbolic space, reserved for the state coat of arms, of the white eagle in the crown. In the face of the dethronement of Nicholas I on 25 January 1831, it was necessary to adopt symbolic space to new realities. The task of the project of new monetary stamps, and thus the coat of arms, the Sejm (the highest authority in the rebellious Poland) entrusted to the National Government. *On the crowned modern French shield two-sided in a pole; in the right field the White Eagle, in the left field the Pahlonia*. In this or similar way, the majority of educated Poles would describe the coat of arms of Poland during the November Uprising. The subject literature also does not provide more information about this sign. The author thanks to his work on the project “The White Eagle. Materials for the history of the coat of arms of the Polish State (1815–2015)”, had the opportunity to take a closer look at the preserved sources and establish several important facts for the history of the Eagle used in the November Uprising. The article discusses in detail the subsequent stages of creating the sign, which led to the publication on 19 February 1831 of the decisions to change the pattern of seals and monetary stamps. After the fall of the uprising, the Russian authorities banned the use of this sign, but it was very popular in the emigrant circles and during subsequent uprisings, and after regaining independence was an inspiration to create the coat of arms of the state.

Keywords: Kingdom of Poland, November Uprising, coat of arms, Orzeł Biały, Pogoń, National Government.

